

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра цивільного права та процесу

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Охорона сімейних прав та інтересів при здійсненні
правоохоронної діяльності»

вибіркових компонент

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність

**за темою – «Правове регулювання сімейних відносин. Справи окремого
провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони
сімейних прав та інтересів»**

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 №7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри цивільного права та процесу (протокол від 23.08.2023 № 8)

Розробник:

1. Доцент кафедри цивільного права та процесу, канд. юрид. наук, доцент
Кириченко Тетяна Сергіївна

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, канд. юрид. наук, доцент Зайцев Олексій Леонідович.
2. Професор кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, канд. юрид. наук, професор Борисова Валентина Іванівна.

План лекції

1. Поняття та види сімейних правовідносин.
2. Загальна характеристика сімейних правовідносин. Загальні засади регулювання сімейних відносин. Особливості сімейних правовідносин.
3. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин. Відносини родинності та свояцтва та їх правове значення. Родинність та спорідненість за сімейним правом України. Інші підстави виникнення сімейних правовідносин.
4. Елементи сімейних правовідносин. Об'єкт, суб'єкт та зміст сімейних правовідносин.
5. Регулювання сімейних відносин за допомогою договорів. Поняття та види договорів, за допомогою яких здійснюється регулювання сімейних відносин. Порядок їх укладення.
6. Справи окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Рекомендована література:

Основна

1. Ватрас В.А. Поняття «Сім'ї» у сімейному праві України. Форум права. Харків. 2009. № 1. С. 83–91.
2. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія. Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2002. 164 с.
3. Менджул М. В. Поняття та зміст права на сім'ю. Закарпатські правові читання: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (19-21 квітня 2018). Ужгород, 2018. С. 254–258.
4. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар : із змінами та допов. станом на 1 верес. 2008 р. / З.В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 430 с.
5. Сімейне право України: підручник / Т.В. Боднар, В.С. Гопанчук, О.В.Дзера та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 519 с.
6. Сімейне право України: підручник: Затверджено МОН України / авт. кол.: Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, К.М. Глиняна та ін. – К. : Істина, 2010. – 320 с.
7. Сімейне право України: підручник: Затверджено МОН України / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 264с.
8. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / С.Я. Фурса, Є.І.Фурса, О.О. Кармаза та ін. – К.: Вид. Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – 1248 с.
9. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості

здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. Хмельницький: Вид-во Хмельницьк. ун-ту упр. та права, 2007. 626 с.

10. Синегубов О.В. Загальні положення здійснення права дитини на сім'ю. Форум права. 2013. № 4. С. 368.

11. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За ред. Є.О. Харитонova. Х.: Одиссей, 2006. 1200 с.

Додаткова

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності : науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. К.: «К.І.С», 2011. 320 с.

2. Бринь Т.О. Питання забезпечення конституційних прав і свобод людини в сучасних умовах / Т.О. Бринь // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. – Вип. 84. – Х. – 2006. – С. 26–33. 4. Пейн Т. Права людини (текст) : монографія / Т. Пейн ; пер. з англ. І Савчак. – Львів : Літопис, 2000. – 48 с.

3. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 09.12.1975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text.

4. Дутко А. О., Мних С. Р. Поняття та ознаки сім'ї за законодавством України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 106.

5. Дашо Т.Ю. Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні прав, свобод та обов'язків людини і громадянина / Т.Ю. Дашо // Актуальні проблеми держави і права. – № 3. – С. 310–315.

6. Жилінкова І.В. Дія норм сімейного законодавства у часі // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 4 (47). – С. 108 – 118.

7. 6. Загуменна Ю.О. Основні напрями забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ України / Ю.О. Загуменна // Форум права. – 2010. – № 4. – 382 с.

8. Криштанович М. Діяльність ОВС щодо захисту прав і свобод людини як важлива умова забезпечення національної безпеки України / М. Криштанович // Науковий вісник. – 2013. – Вип. 12 «Демократичне врядування». – С. 34–38.

9. Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

10. Коновалов Д. Сімейний кодекс України - шлях до Європи // Юридичний журнал : Правове видання / МОН України, НПУ імені М.П.Драгоманова. - 2004. - № 10. – С.72-75.

11. 14. Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. Науковий вісник ДДУВС. 2017. № 3. С. 63–65.

12. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

13. Серьогін В.О. Конституційне право особи на недоторканість приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 / В.О. Серьогін. – Х., 2011. – 415 с. 6. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. – Київ: К.І.С, 2015. – 215 с.

14. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. К. : КНТ, 2007. 626 с.

15. Червоний Ю. Поняття предмета і методу сімейного права України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4. – С.157-170.

16. Черновалюк Ю. Ю. Право особи на сім'ю за законодавством України. Актуальні проблеми держави і права, 2008. С. 216–221.

17. Шемчушенко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. К. : Юрид. думка, 2007. 990 с.

18. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А.А., 2010. 768 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. 2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. 3. Рішення ЄСПЛ від 18.06.1971 у справі «Де Вільде (De Wilde), Оомс (Oovs) и Версип (Versyp) проти Бельгії». URL: <https://zakon>.

2. Бельо Л.Ю. Право на сім'ю, його зміст та особливості. http://lsej.org.ua/3_2022/14.pdf

3. Верховна Рада України: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

4. Верховний Суд України: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>

5. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Конвенція про права дитини: ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

8. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
9. Рішення Конституційного суду № 2-пп/2012 від 20.01.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51>
9. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>
11. Майкут Х.В. Право на свободу та право на особисту недоторканість у контексті нормативного забезпечення та прецедентної практики Європейського суду з прав людини http://www.lsej.org.ua/4_2021/60.pdf
12. Кардаш А.В. Право на приватність як основоположне право людини <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34569/1>
13. Стахура Б.І. Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні прав, свобод та обов'язків людини і громадян <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/.pdf>

Текст лекції

1. Поняття та види сімейних правовідносин.

Сімейні відносини - особисті немайнові та майнові відносини, що виникають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання, встановлення опіки та піклування, і засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Як особисті немайнові, так і майнові відносини можуть вважатися відносинами сімейними, якщо їм властиві такі ознаки:

- 1) учасники таких відносин стосовно один до одного виступають як юридично рівні суб'єкти;
- 2) предметом їх є відносини, що виникають з приводу матеріальних і нематеріальних благ;
- 3) метод правового регулювання ґрунтується на засадах ініціативи учасників і диспозитивності норм;
- 4) змістом відносин є сукупність цивільних прав і обов'язків, які мають їхні учасники;
- 5) захист цивільних прав і спонукання до виконання юридичних обов'язків здійснюється за допомогою специфічних заходів впливу і, як правило, у судовому порядку.

Сімейні відносини залежно від складу учасників об'єднані у 3 групи:

- 1) особисті немайнові та майнові відносини, які складаються між подружжям, батьками, дітьми, усиновлювачами та усиновленими;

2) відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком;

3) відносини опіки та піклування над дітьми (глава 19 СК), відносини патронату над дітьми (глава 20 СК).

Норми сімейного права регулюють різні види сімейних відносин, унаслідок чого останні набувають якостей правовідносин, тобто відносин, які врегульовані нормами сімейного права. В сімейно-правовій літературі традиційним є широке розуміння **поняття «сімейні правовідносини»**. Воно включає: *а) правовідносини між членами сім'ї (внутрішні сімейні правовідносини); б) правовідносини, які визнаються сімейними, хоча вони виникають за межами сім'ї (зовнішні сімейні правовідносини).*

Внутрішніми сімейними правовідносинами вважаються ті, що виникають між членами однієї сім'ї, наприклад, відносини між подружжям, батьками та дітьми, які проживають однією сім'єю, пов'язані спільним побутом та взаємними правами та обов'язками. **Зовнішніми** можна вважати правовідносини між особами, які складали сім'ю раніше, або взагалі не були членами однієї сім'ї, однак пов'язані такими правами та обов'язками, які за своєю суттю є сімейними. Це аліментні правовідносини колишнього подружжя, правовідносини між дитиною та одним із батьків, з яким дитина разом ніколи не проживала, правовідносини між онуками та бабою, дідом, які не проживають разом, тощо. З цього видно, що сімейними в повному розумінні можна назвати лише першу групу правовідносин — правовідносини членів сім'ї. Відносини, які виникають за межами сім'ї, можна вважати сімейними певною мірою умовно.

За своєю природою відносини, що складають предмет сімейного права, поділяються на два види: **а) особисті та б) майнові**. Відомо, що такий поділ є традиційним для цивільного права в цілому і є основною класифікацією цивільно-правових відносин. Не є винятком і сімейні правовідносини. Норми права регулюють **особисті відносини**, які виникають, наприклад, між подружжям щодо зміни прізвища при реєстрації шлюбу, вирішення усіх питань життя сім'ї, між батьками та дітьми щодо виховання дитини, між іншими родичами та дітьми стосовно спілкування тощо. **Майнові правовідносини** виникають щодо спільного та роздільного майна подружжя, батьків та дітей, управління та розпорядження майном, взаємного утримання членів сім'ї та інших родичів тощо.

З точки зору визначеності у правовідношенні зобов'язаної особи сімейні правовідносини поділяються на **абсолютні та відносні**. Абсолютними є такі сімейні правовідносини, у яких фігура зобов'язаної особи є невизначеною. Наприклад, подружжю на праві власності належить певне майно. Усі інші особи не мають права порушувати право власності подружжя. Таким чином, особа, яка має обов'язок утримуватися від порушення права власності подружжя, заздалегідь не визначена. Такий обов'язок покладається на будь-яку особу, яка в той чи інший спосіб стикається з майном подружжя. Правовідносини такого типу називаються абсолютними.

Відносні правовідносини виникають у випадках, коли *обидві сторони сімейного правовідношення є чітко визначеними*. Наприклад, один з подружжя, який є непрацездатним і нужденним, має право на отримання аліментів від іншого з подружжя, якщо той може таке утримання надати. З цього видно, що зобов'язана особа — другий з подружжя, є чітко визначеною особою.

Для сімейних правовідносин характерним є їх складний характер, коли абсолютні та відносні правовідносини дуже тісно пов'язані між собою та існують, так би мовити, паралельно. Наприклад, правовідносини між чоловіком і жінкою щодо їх спільного майна є відносними, бо обидві сторони правовідносин є чітко визначеними, кожен із подружжя зобов'язаний володіти, користуватися та розпоряджатися спільним майном, не порушуючи прав іншого з подружжя. У той же час щодо усіх третіх осіб подружжя виступає як єдиний власник, управомочена особа, якій протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб. У цьому сенсі правовідносини власності подружжя мають абсолютний характер.

2. Загальна характеристика сімейних правовідносин.

Сімейні правовідносини мають спеціальні та загальні ознаки.

Спеціальними ознаками є ті, що характерні саме для сімейних правовідносин, і певною мірою виділяють їх серед інших цивільних правовідносин. Загальні ознаки, навпаки, характеризують спільні риси, які притаманні усім цивільним правовідносинам. Ознаками, які притаманні сімейним правовідносинам (**спеціальні ознаки**) є: *спеціальний суб'єктний склад (суб'єктами сімейних правовідносин можуть бути тільки фізичні особи); своєрідність юридичних фактів, які породжують сімейні правовідносини (шлюб, спорідненість, материнство, батьківство тощо); тривалість існування (сімейні відносини, як правило, є тривалими за часом); індивідуалізація учасників і неможливість передачі прав та обов'язків іншим особам; особисто-довірчий характер відносин*.

До **загальних ознак**, тобто тих, що притаманні усім цивільним, у тому числі і сімейним правовідносинам, належать: *рівність учасників правовідносин; автономія їх волі; майнова самостійність*.

Сімейні правовідносини, як і будь-які інші цивільні правовідносини, виникають між особами, які є **рівними** між собою. Вони не є відносинами влади і підкорі, які притаманні, наприклад, правовідносинам адміністративним. Навіть коли йдеться про відносини між батьками та дітьми, то вертикаль стосунків не виникає. Батьки не мають владних повноважень стосовно дитини. В своєму ставленні до дитини вони зобов'язані виходити з того, що перед ними особа, яка має свої власні права та інтереси. Більше того, дитина має право на підвищений захист своїх прав навіть і проти своїх батьків, коли ті виконують свої батьківські обов'язки неналежним чином. В юридичному сенсі правовідносини батьків і дітей - правовідносини горизонтальні, відносини рівних сторін.

Кожен учасник сімейних відносин розглядається як особа, яка має відповідну **майнову самотійність**, власні майнові права, незалежно від свого віку та обсягу дієздатності. Завжди можна конкретно визначити, яке саме майно належить тому чи іншому учаснику сімейних відносин на праві власності або володіння, обтяжене воно боргами чи ні, які майнові права та обов'язки має особа щодо інших осіб тощо. *Учасники сімейних правовідносин здійснюють свої майнові права безпосередньо або за допомогою інших осіб, що не змінює основної концепції, відповідно до якої кожен учасник сімейних відносин має майнову самотійність.*

Ще однією ознакою сімейних правовідносин є **автономія волі** їх учасників. Кожна особа в сімейному праві визначається як окремий суб'єкт права незалежно від свого віку та здатності здійснювати свої права власними діями. *Саме тому відповідно до ч. 1 ст. 7 Конвенції про права дитини, яка була прийнята ООН 20.11.1989 р., дитина реєструється відразу після народження і з цього моменту набуває своїх прав.* Інша справа, яким чином визначається воля дитини. Зрозуміло, що вольові якості людини формуються не з моменту народження і потребують певного часу. З урахуванням цього природного факту, в праві існує чимало спеціальних механізмів, які дають змогу, з одного боку, розглядати дитину як окрему вольову «одиницю», а з іншого — передати право формулювати та визначати цю волю іншим особам, які за своїми природними якостями здатні це робити — батькам, усиновлювачам, опікунам, піклувальникам тощо. Ці особи завжди мають діяти так, як би діяла сама особа, здійснюючи свою власну вольову поведінку у власних інтересах.

3. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин. Відносини родинності та свояцтва та їх правове значення.

Сімейні правовідносини виникають, змінюються та припиняються внаслідок різноманітних конкретних життєвих обставин. Народження дитини спричиняє появу комплексу прав та обов'язків батьків та дітей. Укладення подружжям договору про взаємне утримання слугуватиме підставою зміни аліментних правовідносин, встановлених законом, і виникнення нових правовідносин, визначених договором. Унаслідок позбавлення батьківських прав певні правовідносини між батьками та дітьми припиняються. У зв'язку з тим, що такі обставини тягнуть за собою важливі юридичні наслідки — виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин, вони називаються юридичними фактами. Таким чином, **юридичні факти — це такі конкретні життєві обставини, які спричиняють виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин.**

Юридичні факти в сімейному праві поділяються на окремі види.

1. Першою є традиційна класифікація юридичних фактів **за вольовою ознакою**, тобто залежно від ступеня обумовленості настання юридичного факту від волі особи. У зв'язку з цим у сімейному праві юридичні факти поділяються на: а) юридичні дії; б) юридичні події.

Юридичні дії — це такі юридичні факти, які основані на волевиявленні учасників сімейних відносин. Дії поділяються на **правомірні та неправомірні**. **Правомірні** — дії, які відповідають сімейно-правовим нормам і не порушують прав та інтересів учасників сімейних відносин. Вони мають найбільше поширення і складають основну масу юридичних фактів у сімейному праві. Вони згруповані за певними ознаками з урахуванням особливостей окремих видів правомірних юридичних дій.

Правомірні юридичні дії у сімейному праві поділяються на: а) *юридичні акти* (правочини, адміністративні акти, судові рішення) та б) *юридичні вчинки*. **Юридичні акти** безпосередньо спрямовані на настання юридичних наслідків. Так, подружжя, що укладає певний правочин, має за мету передати майно у власність, встановити режим користування майном, поділити майно тощо. Метою таких дій подружжя є саме настання юридичних наслідків. Такі наслідки виникають також у випадку, коли відповідний державний орган видає адміністративний акт, який є підставою виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин. Так, державний орган реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) реєструє шлюб, народження дитини, смерть особи тощо. Судові рішення також набувають значення сімейно-правових юридичних фактів. Суд, наприклад, виносить рішення про усиновлення дитини, поділ майна подружжя, стягнення аліментів, встановлення режиму окремого проживання подружжя тощо.

Юридичні вчинки складають окремий вид правомірних юридичних дій у сімейному праві. Вони відрізняються від юридичних актів тим, що особа, яка здійснює юридичний вчинок, не має за мету настання юридичних наслідків. Такі наслідки настають у силу прямого припису закону. Наприклад, особа взяла у свою сім'ю дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, і виховує її (фактичне виховання). Такі дії не мають на меті виникнення суто юридичних наслідків і здійснюються з гуманних підстав, бажання створити дитині умови сімейного виховання. Разом із тим, закон передбачає, що виховання дитини за таких умов породжує виникнення прав та обов'язків, передбачених сімейним законодавством (ст. 261 СК).

Неправомірними визнаються дії, які суперечать нормам сімейного права, порушують права та інтереси учасників сімейних правовідносин (несплата аліментів, незаконне відібрання дитини у батьків, невиконання договору тощо).

Юридичні події — це такі конкретні життєві обставини, які не залежать від волі учасників сімейних відносин (абсолютні події) або частково залежать від неї (відносні події). В сімейному праві до юридичних подій відносять, наприклад, народження дитини або смерть особи. Батьки можуть вирішувати питання щодо народження в майбутньому дитини, але сам по собі факт народження є біологічним явищем і не залежить від їх волі. Народження дитини як юридичний факт спричинює виникнення цілої низки взаємних прав і обов'язків батьків та дітей. Смерть особи також викликає важливі юридичні наслідки. В сімейному праві смерть є підставою припинення багатьох правовідносин, наприклад, правовідносин щодо взаємного утримання подружжя, батьків та дітей, інших

родичів. Унаслідок смерті припиняються зобов'язальні правовідносини, які виникли з договору між учасниками сімейних відносин, тощо.

Різновидом юридичних подій у сімейному праві визнаються також *строки*, які встановлюються законом, договором сторін або рішенням суду. В цьому сенсі вони певною мірою залежать від волі учасників сімейних відносин. Разом із тим, плин часу — об'єктивне явище, на яке людина впливати не може. Саме ця ознака дає підстави відносити строки до подій. В сімейному праві існує багато видів строків, із якими закон пов'язує настання певних юридичних наслідків. Наприклад, дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка — батька дитини до досягнення дитиною трьох років (ч. 2 ст. 84 СК); батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК); якщо позивач вживав заходів щодо одержання аліментів від відповідача, але не міг їх одержати внаслідок ухилення відповідача від їх сплати, суд може постановити рішення про стягнення аліментів за минулий час, але не більш як за один рік (ч. 2 ст. 79 СК) тощо.

2. За юридичними наслідками юридичні факти в сімейному праві поділяються на: *а) правоутворюючі, б) правозмінюючі, в) правоприпиняючі*. До **правоутворюючих** належать юридичні факти, які спричиняють виникнення сімейних правовідносин. Наприклад, народження дитини є юридичним фактом, із яким закон пов'язує виникнення особистих та майнових правовідносин між матір'ю/батьком дитини та самою дитиною. До **правозмінюючих** належать юридичні факти, які змінюють сімейні правовідносини, які вже існували. Наприклад, аліментні правовідносини батька/матері та дитини можуть бути змінені за договором на правовідносини щодо передачі майна дитині у власність (ст. 190 СК). Сімейні правовідносини **припиняються** також унаслідок настання певних юридичних фактів. Наприклад, подружжя має право відмовитися від шлюбного договору (ст. 101 СК), що спричинює припинення їх майнового правовідношення. Поновлення працездатності дитини тягне за собою припинення правовідносин щодо утримання дитини батьками (ст. 198 СК).

3. За тривалістю юридичні факти в сімейному праві поділяються на: *а) одноразові; б) тривалі*. До **одноразових** можна віднести правочини, реєстрацію шлюбу, народження дитини, рішення суду про встановлення батьківства тощо. Такі юридичні факти за СВОЄЮ природою мають одноразовий характер. Значне місце в сімейному праві мають **тривалі** юридичні факти, які розгортаються у часі й існують протягом певного періоду. До них, зокрема, належать юридичні становища — спорідненість, свояцтво, вагітність, непрацездатність, нужденність тощо.

Спорідненість — один із важливіших юридичних фактів у сімейному праві, бо з ним закон пов'язує настання різних юридичних наслідків. Спорідненість є підставою виникнення комплексу особистих і майнових прав батьків і дітей, баби, діда, братів, сестер та інших родичів; права на захист інтересів родичів у суді; права на усиновлення дитини тощо. Однак спорідненість може слугувати і юридичною перешкодою для виникнення деяких сімейних правовідносин. Так, особи, які перебувають у спорідненості, в

передбачених законом випадках не можуть укласти між собою шлюб (ст. 26 СК). **Спорідненість** — це кровний зв'язок між людьми, із наявністю якого пов'язані виникнення, зміна чи припинення прав та обов'язків. Спорідненість у своїй основі має **біологічний фактор - фактор походження**. Тому, наприклад, не є родичами подружжя, а також усиновлювачі та усиновлені.

Родичами визнаються особи, які походять один після одного або від спільного предка. Залежно від цього розрізняють **прямі та побічні родинні зв'язки**. Пряма спорідненість визначається щодо осіб, які послідовно походять один після одного. Висхідна пряма лінія спорідненості встановлюється від нащадків до предків (син — батько, онука — дід), низхідна — від предків до нащадків (батько — син, дід — онука). **Побічними** є родинні зв'язки, які походять від спільного предка (два брати є родичами, бо походять від однієї матері (батька). Рідні брати та сестри, які мають спільних батьків (матір та батька), називаються **повнорідними**; ті, які мають спільну матір і різних батьків — **єдиноутробними**; спільного батька і різних матерів — **єдинокровними**. Не є родичами діти кожного з батьків - зведені брати та сестри. До них належать син (дочка) чоловіка від попереднього шлюбу та син (дочка) дружини від попереднього шлюбу. Цих осіб не зв'язує походження від спільного предка.

У праві велике значення має близькість спорідненості. Вона визначається шляхом встановлення ступеня спорідненості — тобто числа народжень, що пов'язують двох родичів (як прямих, так і побічних споріднених зв'язків) між собою. При цьому береться до уваги кількість народжень за винятком народження самого спільного предка. Рідні брат і сестра перебувають у другому ступені спорідненості, бо їх пов'язують два народження — народження брата й сестри (народження їх матері (батька) до уваги не береться). Дід з онуком також перебувають у другому ступені спорідненості, їх пов'язує народження дочки (сина), а потім і самого онука.

Своєцтво — це відносини між одним із подружжя і кровними родичами іншого з подружжя або між родичами обох з подружжя, що виникають не зі спорідненості, а зі шлюбу. В деяких випадках своєцтво викликає настання певних правових наслідків. За наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну і ту саму дитину, переважне право на її усиновлення має громадянин України, який є чоловіком матері або дружиною батька дитини, яка усиновлюється (ст. 213 СК). Відповідно до ст. 260 СК, якщо мачуха або вітчим проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою, вони мають право брати участь у їхньому вихованні. В разі необхідності таке право буде захищатися у суді (ст. 159 СК). Мачуха та вітчим мають право на самозахист своїх малолітніх, неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних пасинка та падчерки. Вони мають також право без спеціальних на те повноважень звернутися за захистом прав та інтересів цих осіб до органу опіки та піклування або до суду (ст. 262 СК). Мачуха, вітчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку та пасинка, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з

поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу (**ст. 268 СК**). У свою чергу, повнолітні падчерка, пасинок зобов'язані утримувати непрацездатних мачуху, вітчима, якщо вони потребують матеріальної допомоги і якщо вони надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років, за умови, що падчерка, пасинок мають змогу надавати матеріальну допомогу. Обов'язок падчерки, пасинка щодо утримання мачухи, вітчима виникає, якщо у мачухи, вітчима немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або якщо ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання (ст. 270 СК).

4. За **складом** юридичні факти в сімейному праві поділяються на: а) *прості*; б) *складні*. Простий юридичний факт складається з однієї життєвої обставини, наявності якої достатньо для виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин. *Наприклад, подружжя уклало договір, відповідно до якого чоловік зобов'язується надавати дружині певне утримання протягом одного року. Укладення такого договору спричиняє виникнення відповідного майнового правовідношення подружжя. До простих належать також такі юридичні факти, як реєстрація шлюбу, смерті, народження тощо.*

Складний юридичний факт передбачає наявність такої юридичної дії або події, яка має низку ознак. Наприклад, *відповідно до ч. 1 ст. 162 СК суд може постановити рішення про відібрання дитини, якщо один із батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими дитина проживала на підставі закону або рішення суду, змінить місце її проживання, у тому числі способом її викрадення.* Дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я. М даному разі мова йде про неправомірну юридичну дію — відібрання дитини у батьків. Цей юридичний факт слугує підставою для виникнення правовідношення щодо захисту порушеного сімейного права — права на виховання дитини. Разом із тим, цей факт має складну структуру, бо містить не одну, а декілька ознак: а) місце дитини неправомірно змінено, в тому числі шляхом її викрадення; б) на цю зміну не було отримано згоди того з батьків, з ким дитина проживала, або іншої особи, яка виховувала дитину на підставі закону або рішення суду; в) за попереднім місцем проживання для дитини не створювалася реальна небезпека для її життя та здоров'я. Суд при розгляді справи має враховувати усі вказані ознаки цього юридичного факту.

4. Елементи сімейних правовідносин.

До **елементів** сімейних правовідносин відносяться їх суб'єкти, об'єкти, зміст.

Суб'єктами сімейних правовідносин є їх учасники як володарі суб'єктивних сімейних прав та обов'язків (подружжя, батьки або особи, які їх

замінюють (усиновителі, опікуни, піклувальники та ін.), діти (у тому числі прийняті на виховання в сім'ю), інші члени сім'ї.

Кожен із суб'єктів сімейних правовідносин наділений сімейною правоздатністю, наявність дієздатності не завжди є необхідною умовою для участі в сімейних правовідносинах. Визначення понять сімейної правоздатності та сімейної дієздатності в сімейному законодавстві відсутні. У доктрині (за аналогією з цивільним правом) сформульовані наступні поняття сімейної правоздатності та сімейної дієздатності.

Сімейна правоздатність - це здатність громадянина мати особисті немайнові та майнові права і нести обов'язки. Виникає сімейна правоздатність, як і цивільна, з моменту народження. З досягненням певного віку її обсяг розширюється.

Сімейна дієздатність - здатність громадянина своїми діями набувати і здійснювати сімейні права, створювати для себе сімейні обов'язки і виконувати їх.

Зміст і обсяг сімейної дієздатності залежать від віку та стану здоров'я суб'єкта сімейних правовідносин. Повна дієздатність виникає з 18 років.

Учасники сімейних відносин перераховані у ст. 2 СК.

Першу групу учасників сімейних відносин складають подружжя, батьки, діти, усиновлювачі та усиновлені. Особисті немайнові та майнові відносини, як складаються між такими особами у процесі їхнього співжиття у сім'ї, вважаються «сімейними» і регулюються СК.

Подружжя — це жінка та чоловік, які перебувають у шлюбі, зареєстрованому у державному органі РАЦС (ч. 1 ст. 21 СК).

Дитина — це особа, яка не досягла повноліття (ст. 6 СК) і походить від цих чоловіка і жінки.

Батьки — це чоловік та жінка, від яких походить дитина.

Батьки перебувають у природному або «легітимованому» (тобто, такому, що ґрунтується на приписі закону) правовому зв'язку з дитиною.

Усиновлювачі та усиновлені — це особи, зв'язок між якими ґрунтується на усиновленні, тобто прийнятті чоловіком та (або) жінкою дитини у свою сім'ю на правах дочки чи сина у встановленому законом порядку (ст. 207 СК).

Особливим різновидом таких відносин є відносини між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання. Навіть, якщо такі особи не є подружжям, тобто не перебувають у зареєстрованому шлюбі, їхні відносини щодо виховання, розвитку та утримання дитини вважаються „сімейними” і підпадають під дію СК.

Другу групу учасників сімейних відносин складають відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком.

До цієї групи належать, передусім, особи, які належать до другого та третього ступеню прямої та бокової спорідненості, а також особи, які перебувають у «квазі-родинних» стосунках.

Баба та дід - батьки батьків фізичної особи (як по чоловічій так і по жіночій лінії).

Прабаба та прадід — це батьки баби та діда фізичної особи (як по чоловічій, так і по жіночій лінії).

Онуки (внуки) — це діти дітей фізичної особи, а правнуки — це внуки дітей фізичної особи.

Рідні брати і сестри — це особи, що походять від спільних батьків.

«Квазі» батьки і діти, тобто, «ніби» батьки і діти - мачуха і вітчим, падчерка і насинок.

Мачуха — це дружина батька дитини, яка не є матір'ю останньої і не всиновила її.

Вітчим — це чоловік матері дитини, який не є батьком останньої і не всиновив її.

Падчерка — це дочка чоловіка або дружини, яка не є дочкою іншого з подружжя і не всиновлена (удочерена) ним.

Пасинок — це син одного з подружжя, який не є сином іншого з подружжя і не всиновлений ним.

Об'єктами сімейних правовідносин є майнові та особисті немайнові блага, а також дії.

Дії в залежності від їх об'єктивного прояви поділяються на дві групи:

- **позитивні (активні)** (громадяни, мають відомостями про дітей, які залишилися без батьківського піклування, зобов'язані повідомити про це органи опіки та піклування за місцем фактичного знаходження дітей; надання аліментів та ін.),

- **у формі стриманості (пасивні)** (батьки не має вчиняти дії, які заподіюють шкоду фізичному і психічному здоров'ю дітей, їх моральному розвитку; особи, яким відомо про усиновлення, зобов'язані зберігати таємницю усиновлення).

Зміст сімейних правовідносин становлять суб'єктивні права і обов'язки їх учасників.

Суб'єктивне право - це юридично забезпечена міра можливої поведінки уповноваженої особи, а також можливість вимагати відповідної поведінки від інших осіб.

Суб'єктивна обов'язок - юридично обумовлена міра належної поведінки зобов'язаної особи, яке полягає в здійсненні певних дій або в необхідності утримання від їх вчинення.

5. Регулювання сімейних відносин за допомогою договорів. Поняття та види договорів, за допомогою яких здійснюється регулювання сімейних відносин. Порядок їх укладення.

У кожній галузі права існують певні конструкції, розробка яких є одним з показників техніко-юридичного рівня розвитку даної галузі. Договір є однією з найдавніших та найтиповіших юридичних конструкцій, яка найчастіше

застосовується в цивільному законодавстві. У сімейному праві конструкція договору має свої особливості, що зумовлені й особливостями сімейно-правових відносин, які характеризуються рівністю учасників та індивідуальним характером, що унеможлиблює передачу прав та обов'язків іншим особам, і суб'єктами сімейних правовідносин, а також на вимоги, що впливають з сімейноправових відносин, не поширюється позовна давність, за винятком випадків, передбачених законом. Сімейно-правові договори належать до договорів приватного права, адже вони є типовими для відносин, які у цілому базуються на засадах рівності сторін, їх вільному волевиявленні та майновій самостійності.

Ознакою, яка характерна для галузей приватного права, є те, що кожна галузь має свій інструмент диспозитивного методу регулювання, зокрема, цивільне право – цивільно-правовий договір, сімейне право – сімейний договір, трудове право – трудовий договір. Сімейно-правовими вважають договори, що укладаються фізичними особами і спрямовані на встановлення, зміну або припинення сімейних прав та обов'язків.

Прихильники теорії «сімейне право – підгалузь цивільного права» договори в сімейному праві розглядають як самостійну групу цивільно-правових договорів, що мають істотну специфіку, зумовлену особливостями сімейно-правових відносин. Зокрема, О. В. Некрасова сімейно-правовим договором вважає домовленість, яка має ознаки цивільного правочину, між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами як суб'єктами сімейних і водночас цивільних правовідносин, про виникнення, зміну та припинення майнових, а в окремих випадках особистих немайнових прав та обов'язків, що обумовлені їх сімейно-правовими зв'язками. Г. Ахмач визначає певні відмінності договору в сімейних правовідносинах у порівнянні з його роллю у цивільному праві, конкретизує субсидіарний порядок впливу норм Цивільного кодексу України для регулювання договірних сімейних відносин, а також роль цивільного законодавства як способу для ліквідації прогалин у сімейному законодавстві при регулюванні договірних правовідносин членів сім'ї.

Сімейно-правовими можна вважати договори, що укладаються суб'єктами сімейних правовідносин і спрямовані на встановлення, зміну або припинення сімейних прав і обов'язків та є обов'язковими до виконання, якщо не суперечать вимогам СК України, інших законів України та моральним засадам суспільства. Такі договори повинні залежати від сімейно-правового статусу особи, а при їх укладанні мають значення факти шлюбу, споріднення, влаштування дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. До сімейно-правових договорів, окрім найпоширенішого шлюбного договору (гл. 10 СК України), належать: договори подружжя щодо умов та порядку надання утримання одне одному (ст. 78 СК України) або припинення права на утримання (ст. 89 СК України), батьки можуть укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини (ч. 4 ст. 157 СК

України), визначення місця проживання дитини у разі розірвання шлюбу, порядку участі у забезпеченні умов життя дитини того з батьків, хто буде

проживати окремо, так званий «договір про розірвання шлюбу» (ч. 1 ст. 109 СК України), договір матері та батька про сплату аліментів на дитину (ст. 189 СК України), та про припинення права дитини на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України), договір дружини та чоловіка про визначення порядку користування нерухомим майном (ст. 66 СК України) та про поділ нерухомого майна (ст. 68 СК України) тощо. Основні вимоги щодо чинності правочинів встановлюються цивільним законодавством. Ці вимоги повною мірою застосовуються і до сімейно-правових договорів. Зокрема для чинності сімейно-правових договорів необхідне додержання наступних загальних вимог: 1) сімейно-правові договори не можуть суперечити вимогам закону та моральним засадам суспільства (ст. 9 СК України); 2) особа, яка укладає договір, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності (наприклад, якщо дитина досягла чотирнадцяти років, вона бере участь в укладенні договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно – ч. 1 ст. 190 СК України); 3) волевиявлення учасника договору має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; 4) договір має укладатися у формі, встановленій законом; 5) договір має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; 6) договір, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ч.ч. 2–6 ст. 203 ЦК України [7]). Основна мета сімейного договору – спрямованість на виникнення, зміну та припинення сімейних прав та обов'язків. Г. Ахмач зазначає, що «роль договору у цивільному та сімейному праві має певні відмінності, – у сімейному праві договір має менше значення в порівнянні з його роллю у цивільному праві, оскільки договір у сімейному праві не може бути самостійною підставою для виникнення або припинення сімейних правовідносин, він може бути тільки підставою для зміни сімейних правовідносин (виняток становить договір про патронат)».

Особливим видом сімейно-правових договорів, які відповідають меті виникнення сімейних правовідносин, є договір про патронат та договір сурогатного материнства. З приводу останнього І. Я. Верес зазначає, що «його основною метою є реалізація дружиною та чоловіком права на материнство та батьківство, передбачене у ст.ст. 49–50 СК України, у випадку, коли дружина з фізіологічних причин не може самостійно виносити та народити дитину... Укладення договору між подружжям і сурогатною матір'ю спрямоване на виникнення сімейних відносин між подружжям і новонародженою дитиною».

Основна конструкція договору закріплена в Цивільному кодексі України, а конструкції договорів, закріплені в інших нормативних актах (Кодексі законів про працю України, Кодексі адміністративного судочинства України, Сімейному кодексі України та ін.), повинні відображати основні структурні елементи даної конструкції. Конструкція договору складається з наступних елементів: суб'єктний склад договору, його умови (предмет, строк), права та обов'язки сторін, форма договору. Суб'єктами сімейно-правових договорів є подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими

регулює СК України (ч. 1 ст. 9 СК України), а також особи, які проживають однією сім'єю, або родичі за походженням, відносини яких не врегульовані СК України (ч. 2 ст. 9 СК України). Залежно від суб'єктного складу можна виділити наступні групи сімейно-правових договорів: 1) договори подружжя – договір про порядок користування майном, шлюбний договір, аліментний та ін.; 2) договори осіб, які проживають однією сім'єю; 3) договори батьків щодо виховання та утримання дитини; 4) договори між батьками та дітьми; 5) договори родичів; 6) договір, стороною якого є сурогатна мати. До сімейноправових слід віднести договори, однією із сторін в яких є орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу, орган опіки та піклування в договорі патронату. Змістом окремих сімейно-правових договорів є лише майнові права та обов'язки (шлюбний, аліментний договір). Так, предметом шлюбного договору є лише майнові відносини між подружжям, їх майнові права та обов'язки, у ньому можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків. У шлюбному договорі може бути визначене майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу. Сторони можуть домовитись про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу (ст. 97 СК України). Встановлено й обмеження щодо предмета шлюбного договору, зокрема, ним не регулюються особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми, не можна зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені Сімейним кодексом, а також ставити одне з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище.

Істотними умовами сімейно-правового договору можна вважати предмет, строк та інші, які необхідні для договорів даного виду. Наприклад, предметом договору про сплату аліментів є надання утримання однією стороною іншій стороні. У такому договорі сторони визначають розмір, умови, способи і порядок виплати аліментів, підстави зміни і розірвання договору, форми та умови відповідальності за несвоєчасну виплату аліментів, а також строки дії договору. В окремих випадках договір може містити умови майнового та немайнового характеру (наприклад, договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини – ч. 4 ст. 157 СК України). Строки сімейно-правових договорів самостійно визначаються учасниками договірних правовідносин. Так, у договорі про сплату аліментів на дитину батьки визначають строки їх виплати (ст. 189 СК України), у шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків, може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу (ст. 96 СК України). Форма сімейно-правових договорів – письмова, як правило, нотаріально посвідчена, в окремих випадках потребує державної реєстрації (наприклад, договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно – ст. 190 СК України).

Слід зазначити, якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або

часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається (ч. 2 ст. 220 ЦК України). Не виключається укладення договорів у простій письмовій та усній формі (законодавець вживає термін «домовленості»). Законодавець передбачив випадки обов'язкового укладення сімейного договору, зокрема, «договору про розірвання шлюбу» (ст. 109 СК України), договорів про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (патронат – ст. 252 СК України, передача дитини в прийомну сім'ю – ч. 2 ст. 256-4 СК України, створення дитячого будинку сімейного типу – ч. 2 ст. 256-8 СК України).

Сімейне законодавство не містить спеціальних норм щодо укладення, зміни та розірвання сімейних договорів. При регулюванні цих питань слід керуватися загальними положеннями ЦК України про правочини, зобов'язання та договори, враховуючи при цьому специфіку сімейно-правових договорів. Цілком погоджуємось, що договір у сімейних правовідносинах має правові підстави для визнання його самостійності в порівнянні з цивільноправовим, проте при цьому необхідно взяти до уваги істотний вплив цивільно-правового договору як загальноправової бази (принципи, конструкція договору) для створення сімейного договору, а також застосування норм Цивільного кодексу України для регулювання договірних сімейних відносин у субсидіарному порядку.

Висновки. Конструкція договору в сімейному праві складається з наступних елементів: суб'єктний склад договору, його умови (предмет, строк), права та обов'язки сторін, форма договору та загалом має такі ознаки:

- 1) вільне волевиявлення учасників;
- 2) визначеність прав та обов'язків сторін, а також поведінки, яка може виражатися в дії або бездіяльності;
- 3) спрямованість на встановлення, зміну або припинення сімейних правовідносин;
- 4) спрямованість на досягнення конкретної мети, яка не повинна суперечити нормам позитивного права;
- 5) об'єктивізація в певній формі, яка встановлена законодавчо для певних видів договорів, або обирається сторонами. У СК України слід закріпити норми, які б регулювали загальні вимоги укладення, зміни та розірвання договору, межі договірної ініціативи учасників сімейних правовідносин, наслідки недодержання при укладенні договору вимог закону.

6.Справи окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Серед інститутів цивільного процесуального права особливу увагу привертає окреме провадження – вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядають цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів

особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Об'єднання зазначених категорій справ у спеціальний вид цивільного судочинства пов'язане з їх особливою юридичною природою, а також специфікою суб'єктного складу. Справи, що підлягають розгляду й вирішенню в порядку окремого провадження, виникають із суспільних відносин різної юридичної природи – цивільних, сімейних, земельних та інших правовідносин, окрім випадків, коли розгляд таких справ здійснюється за правилами іншого судочинства. Безперечно, приналежність правовідносин, з яких виникають цивільні справи, які розглядають у порядку окремого провадження, до певної галузі матеріального права не тільки суттєво впливає на процедуру їх розгляду в порядку зазначеного виду цивільного судочинства, а й визначає специфіку суб'єктного складу кожної з галузевих категорій справ окремого провадження.

Специфікою юридичної природи вирізняється також суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справах окремого провадження про становлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Судочинство в справах про встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, було предметом наукових розвідок таких учених, як С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. М. Ганкевич, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Г. О. Світлична, В. І. Тertiшніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок.

Водночас проблеми суб'єктного складу осіб, які беруть участь у таких справах, донині залишаються поза увагою вчених-процесуалістів.

Зазначена категорія справ вирізняється особливою юридичною природою, що зумовлено характером і змістом сімейних правовідносин. Ураховуючи юридичну природу сімейних правовідносин, їх зміст і суб'єктний склад, а також положення ч. 2, 3 ст. 234, ч. 1, 2 ст. 256 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України, ст. 130–132 Сімейного кодексу (СК) України, можна зробити висновок, що в порядку окремого провадження розглядають справи про встановлення таких фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, зокрема:

1) родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо з певних причин зазначений факт не було зареєстровано органами державної реєстрації актів цивільного стану;

2) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо в органах державної реєстрації актів цивільного стану не зберігся відповідний запис, у його відновленні було відмовлено або запис може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту цивільного стану;

3) батьківства (материнства) – у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини), якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень здійснено за прізвищем матері, а ім'я та по батькові батька дитини записано за вказівкою матері (ч. 1 ст.

135 СК України) або запис про матір дитини, батьки якої невідомі, здійснено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК України);

4) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо цей факт спричиняє виникнення, зміну або припинення правовідносин, наприклад виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте чоловіком і жінкою за час спільного проживання, виникнення права на утримання, відповідно до положень ст. 76 СК України тощо. За результатами аналізу ч. 2, 3 ст. 26, ч. 1 ст. 38, ч. 4 ст. 235 ЦПК України, особами, які беруть участь у справах окремого провадження, у тому числі про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є:

1) заявник – особа, в інтересах якої відкрито окреме провадження в справі. Зазвичай коло заявників у справах окремого провадження визначено в нормах матеріального права. З огляду на галузеву приналежність обраної категорії справ, можна стверджувати, що здебільшого особи, які можуть бути заявниками в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, конкретно встановлені в сімейному законодавстві України або визначаються з огляду на сутність відповідних сімейних правовідносин, зокрема:

а) у справах про встановлення факту родинних відносин, а також фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення заявниками можуть бути особи, для яких установлення цього факту безпосередньо спричиняє юридичні наслідки, наприклад, є необхідним для одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії, свідоцтва про право на спадщину, для оформлення права на пенсію через втрату годувальника, вирішення питання про належність до громадянства України тощо;

б) у справах про встановлення факту батьківства (материнства), відповідно до ч. 2 ст. 130, ч. 2 ст. 132 СК України, заявниками можуть бути мати (батько), опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття;

в) у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу заявниками є суб'єкти зазначених сімейних правовідносин – жінка та (або) чоловік, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу. Водночас заявником може бути як один із суб'єктів цих правовідносин, так і обидва. Якщо заявником є тільки жінка або чоловік, це правовідношення не можна кваліфікувати як таке, у якому вбачається спір про право, якщо інший суб'єкт не заперечує факту спільного проживання;

2) інші заінтересовані особи – будь-які особи, на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене в справі окремого провадження судові рішення. У юридичній літературі слушно зазначено, що законодавець є непослідовним у найменуванні категорії осіб, які беруть участь у справах окремого провадження. Так, у ч. 1 ст. 28, ч. 5 ст. 31, ч. 4 ст. 235, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 254, ч. 1 ст. 272, ст. 277 ЦПК України ці особи іменують як "заінтересовані особи".

Відповідно до ч. 2 ст. 26, ч. 1 ст. 38, ч. 1 ст. 250 ЦПК України, такі особи є вже “іншими заінтересованими особами”. Водночас змістової різниці в цих назвах зазначеної категорії осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, немає.

З огляду на це, доцільніше для позначення осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, поряд із заявником, використовувати єдине термінологічне словосполучення “заінтересовані особи”, адже є незрозумілим, відносно яких осіб, які беруть участь у справі, заінтересовані особи є “іншими”? Якщо відносно заявника, то він не є заінтересованою особою, а має самостійний цивільний процесуальний правовий статус.

Отже, у подальшому дослідженні суб’єктного складу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, будемо використовувати єдине найменування – “заінтересовані особи”. Заінтересованими особами у відповідній категорії справ залежно від мети встановлення факту можуть бути: органи соціального забезпечення (якщо провадження в справі відкрито з метою отримання пенсії); родичі заявника (якщо встановлення такого факту може вплинути на їх права й обов’язки); органи внутрішніх справ (у справах про встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства України та ін.);

3) органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб – суб’єкти цивільних процесуальних правовідносин, які у визначених законом випадках беруть участь у цивільному процесі, сприяючи виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі.

Як слушно зазначає С. С. Бичкова, метою цього інституту є надання допомоги, сприяння в судовому захисті особам, які з певних причин (стану здоров’я, матеріального стану, похилого віку тощо) не можуть самостійно захистити свої права, свободи чи інтереси. Отже, участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб, сприяє виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі.

Відповідно до ч. 2 ст. 26, ст. 45 ЦПК України, органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, виключно у визначених законом процесуальних формах і за наявності визначених у законі підстав.

Так, у законодавчо передбачених випадках органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах.

При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможлиблюють самотійне звернення цих осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів (ч. 1 ст. 45 ЦПК України). З метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор у межах повноважень, визначених у законі, звертається до суду із заявою, бере участь у розгляді справ за його заявами, а також може вступити за своєю ініціативою в справу, провадження в якій відкрито за заявою інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (ч. 2 ст. 45 ЦПК України).

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 45 ЦПК України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, визначених у законі, або якщо суд визнає це за необхідне. Так, наприклад, якщо під час розгляду справи про встановлення факту батьківства (материнства) зачіпаються інтереси малолітніх і неповнолітніх фізичних осіб, до участі в такій справі у формі подання висновків на виконання своїх повноважень можуть бути залучені органи опіки й піклування;

4) представники заявника, інших заінтересованих осіб, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб, тобто визначені законом особи, які вчиняють від імені осіб, яких вони представляють, визначені процесуальні дії. Метою процесуального представництва є сприяння особі в здійсненні нею права на захист її прав, свобод та інтересів, більш повній та ефективній реалізації наданих їй процесуальних прав і виконанні покладених на неї процесуальних обов'язків.

У ч. 1 ст. 38 ЦПК України, ч. 1 ст. 223 СК України встановлено єдиний виняток щодо можливості представництва в цивільних справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, зокрема щодо справ про усиновлення. Отже, це означає, що в усіх інших справах окремого провадження, у тому числі в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи, заявники та інші заінтересовані особи, а також органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь особисто або через представника.

Таким чином, під час цієї наукової розвідки ми дослідили особливості суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Здійснене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1) особами, які беруть участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є заявник, заінтересовані особи, органи й особи, яким законом надано право

захищати права, свободи та інтереси інших осіб, представники заявника, заінтересованих осіб, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб;

2) заявниками в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є конкретно визначені в сімейному законодавстві або інші особи, які є суб'єктами відповідних сімейних правовідносин;

3) заінтересованими особами у відповідній категорії справ, залежно від мети встановлення факту, можуть бути органи соціального забезпечення (якщо провадження в справі відкрито з метою отримання пенсії), родичі заявника (якщо встановлення даного факту може вплинути на їх права та обов'язки), органи внутрішніх справ (у справах про встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства України та ін.); 4) органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, виключно у визначених законом процесуальних формах та за наявності визначених у законі підстав. Зокрема, якщо під час розгляду справи про встановлення факту батьківства (материнства) зачіпаються інтереси малолітніх і неповнолітніх фізичних осіб, до участі в такій справі у формі подання висновків на виконання своїх повноважень можуть бути залучені органи опіки та піклування;

5) у всіх справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи, заявники та заінтересовані особи, а також органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь особисто або через представника. Усі інші проблеми, пов'язані з порядком здійснення судочинства в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, у тому числі виокремлення процесуальних особливостей провадження в таких справах, сягають за межі цієї статті й становлять перспективні.